

Jarowiecki, Jerzy

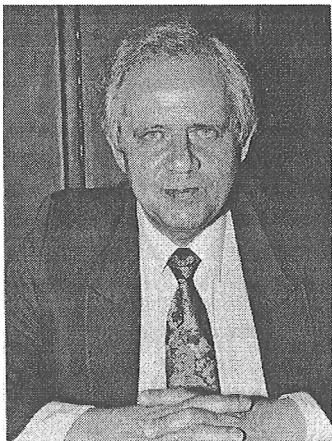
Andrzej Notkowski : 17 XII 1946-12 VIII
2003 : historyk prasy i najnowszych
dziejów Polski

Rocznik Historii Prasy Polskiej 6/2(12), 359-365

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Fot. M. Więclawek

Jerzy
JAROWIECKI

Andrzej Notkowski
(17 XII 1946–12 VIII 2003) —
historyk prasy i najnowszych
dziejów Polski

Andrzej Notkowski (Dec. 17, 1946–Aug. 12, 2003) —
A Historian of the Press and Poland's Recent History

W sierpniu 2003 roku odszedł na zawsze w pełni sił twórczych wybitny znawca historii prasy i najnowszej historii Polski.

Urodził się 17 grudnia 1946 roku w Poznaniu, w rodzinie inteligenckiej. Edukację przeszedł w Warszawie: tu ukończył w 1964 roku Liceum Ogólnokształcące nr XIV, wówczas im. Klementa Gotwalda, obecnie: Stanisława Staszica. Tu również studiował na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1964–1969, uzyskując dyplom magistra historii na podstawie pracy pt. *Zagadnienia ustroju państwa w programie Obozu Zjednoczenia Narodowego (1937–1939)*, napisanej pod kierunkiem prof. Andrzeja Garlickiego. On też swego utalentowanego magistra zarekomendował do pracy w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, gdzie w latach 1969–1992 zatrudniony został najpierw w Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego (15 lat), a następnie w Pracowni Informacji Naukowej i Literatury pozytywizmu. Kolejno zajmował stanowiska od pracownika naukowo-technicznego do docenta (od 1 VII 1989).

W IBL-u kształtowały się i rozwijały Jego zainteresowania badawcze, usytuowane na pograniczu historii politycznej Polski i dziejów czasopiśmiennictwa XIX i XX wieku oraz współczesnego prasoznawstwa. Interesował się też szerzej medioznawstwem i teorią masowego komunikowania. Owocem tych zainteresowań stała się rozprawa doktorska pt. *Prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, której promotorem był prof. Andrzej Garlicki, a recenzentami: prof. Jerzy Holzer (UW), prof. Jerzy Myśliński (IBL PAN) i prof. Roman Wapiński (Uniwersytet Gdański). Rada Wydziału Historycznego Uni-

wersytetu Warszawskiego na jej podstawie uchwałą z 13 stycznia 1976 nadała mu stopień doktora nauk humanistycznych. Wydana drukiem przez PWN w 1982 roku zyskała wysoką ocenę nie tylko w kręgu znawców przedmiotu w środowisku prasoznawców. Odegrała ona ważną rolę w badaniach nad czasopiśmiennictwem lokalnym, z racji jego roli nie tylko w życiu politycznym, ale i w krzewieniu postępu cywilizacyjnego „kraju za wielkim miastem”, w aktywizowaniu prowincjonalnych kręgów inteligentkich, w wyrabianiu przywiązania ludzi do swych „małych ojczyzn” oraz w wytwarzaniu i umacnianiu „oddolnych” więzi środowiskowych, stanowiących opokę społeczeństwa obywatelskiego. W książce *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939* autor, stosując metody statystyczne, przedstawił rozwój ilościowy czasopiśmiennictwa lokalnego za cały ów okres, jego rozmieszczenie terytorialne, możliwości oddziaływania społecznego (determinanty czytelnictwa, wysokość nakładów), „geografię” polityczną (przeгляд ważniejszych tytułów), problemy ekonomiczne i techniczne (organizacja i finanse wydawnictw, zaplecze drukarskie) oraz politykę władz państwowych wobec prasy prowincjonalnej.

Problemom prasy lokalnej poświęcił kilkanaście studiów w latach późniejszych. Syntetyczny charakter miało wyraźnie nawiązujące do wspomnianej książki studium *Polska prasa prowincjonalna doby popowstaniowej. Jej funkcje społeczne i „geografia” wydawnicza* (w: *Inteligencja polska XIX i XX w.*, t. 6, PWN 1991). Ukazał w nim doniosłą rolę lokalnego czasopiśmiennictwa jako czynnika życia narodowego w epoce niewoli zaborczej, przedstawił statystykę jego rozwoju ilościowego we wszystkich regionach kraju do 1914 roku. Jego dopełnieniem stał się artykuł pt. *Infrastruktura materialno-techniczna polskiej prasy prowincjonalnej 1864–1914* (w: *„Rozwój prowincji naszej”. Życie społeczno-kulturalne ośrodków lokalnych ziem polskich w dobie popowstaniowej 1864–1914* (Kielce 1993). Osobne opracowania poświęcił statystyce rozwoju polskiej prasy prowincjonalnej okresu międzywojennego (1974) oraz przemianom jej funkcji społecznych od połowy XIX wieku do czasów dzisiejszych (Płock 1999). Opublikował też rozprawy z dziejów czasopiśmiennictwa kilku regionów i miast (Kujawy Wschodnie, Mazowsze, Kielecczyzna, Lublin) oraz szkice biograficzne o wybitnych wydawcach (Wiktor Kulerski z Grudziądza, Jan Brejski z Torunia, Alfred Ksycki ze Żnina).

Badaniami nad prasą objął cztery okresy: popowstaniowy (1864–1918), międzywojenny (1918–1939), Polski Ludowej i PRL oraz lata przełomu lat siedemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, przywiązując dużą wagę do historii prasy i organizacji propagandy w latach 1864–1939. Jego zainteresowania badawcze obejmowały też problematykę wielkich ruchów politycznych — pozytywistów warszawskich, socjalistów i piłsudczyków, dzieje prasy i propagandy tych ugrupowań, zagadnienia polityki prasowej rządów Drugiej Rzeczypospolitej, historię czasopiśmiennictwa w ośrodkach lokalnych naszego kraju oraz sprawy odbicia różnych prądów ideowych w publicystyce i literaturze schyłku XIX wieku. Ostatnio zajął się znaną mu z autopsji problematyką likwidacji PZPR-owskiego

koncernu, Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa–Książka–Ruch” i przekształceń należących doń pism po podjętych przez Sejm III RP uchwał w tej sprawie w dniu 22 marca 1990 roku.

Badania nad prasą starał się ujmować na szerokim tle rozmaitych uwarunkowań działalności wydawniczej — nie tylko politycznych, ale i wielu innych. Wiedział bowiem dobrze, że prasa jest specyficznym, niemalże lustrzanym odbiciem życia społecznego we wszystkich jego przejawach, odmianach i barwach. Uwzględniał zatem — oprócz „polityki” — zagadnienia prawa prasowego, kontekst socjodemograficzny i kulturalno-oświatowy, problematykę ekonomiczną (ogólne położenie gospodarcze, warunki bytowe społeczeństwa jako potencjalnego rynku czytelniczego, źródła materialnego zasilania wydawnictw, stan ich finansów, strukturę przychodów i wydatków), infrastrukturę techniczną (stan drukarstwa wraz z jego poziomem technicznym i możliwościami produkcyjnymi, sieć drogową, kolejową i pocztową, środki łączności), sprawy organizacji i pracy redakcji, ukształtowanie i „socjologię” środowisk dziennikarskich oraz miejsce i funkcje prasy w społeczeństwie.

W badaniach historycznych uwagę swą koncentrował na biografistyce oraz historii idei, analizując m.in. liczne programy polityczne, publicystykę oraz wybrane teksty literackie. Zajmował się przede wszystkim początkami polskiego ruchu socjalistycznego, pozytywizmem warszawskim i dążeniami niepodległościowymi ugrupowań ludowych. Szczególnych inspiracji dostarczały mu tu koncepcje Ludwika Krzywickiego, Adama Szelągowskiego i Adama Próchnika. Badając początki socjalizmu polskiego, napisał biografię *Ludwika Waryńskiego*, która doczekała się dwu wydań (1978 i 1989). Biografia stała się pretekstem dla przedstawienia działalności organizacyjnej oraz myśli programowej pierwszych polskich socjalistów, zwłaszcza w kwestii niepodległości Polski. Wstępny szkic tej książki opublikował w kwartalniku „Z pola walki” (1976–1977), a jej źródłoznawczym „domknięciem” stał się artykuł *Ludwik Waryński w archiwaliach i wspomnieniach* (tamże 1980). Z kolei do zagadnień ideowo-programowych, z zaznaczeniem ich społecznego kontekstu, powrócił w artykule *Z problemów narodzin socjalizmu polskiego* („Przegląd Historyczny” 1978). Innymi ugrupowaniami robotniczymi, a także ruchem chłopskim przełomu XIX i XX wieku zajął się w studium *Lud polski i jego organizacje w drodze do Niepodległej* (w: *Rok 1918. Tradycje i oczekiwania* 1978).

Myśli politycznej pozytywizmu A. Notkowskiego poświęcił studium pt. *Uwaga nadchodzi! Socjalizm i ruch robotniczy w zwierciadle prasy organiczników warszawskich w 1878 roku* (w: *Z domu niewoli. Sytuacja polityczna a kultura literacka w drugiej połowie XIX wieku* (1988). Wskazał w nim zasadnicze motywy i argumenty pozytywistycznej krytyki socjalizmu, który dotarł do ziem polskich.

Z tym studium korespondowała w pewnym stopniu rozprawa pt. *Robotnik polski schyłku XIX wieku — postawy wobec rzeczywistości. Kilka migawek z literatury lat 70–90-tych* (w: *Przemiany formuły polskości w drugiej połowie*

XIX wieku (1999). Zrekonstruował oraz zinterpretował w nim obraz codziennego życia i świadomości społecznej robotników w literaturze pozytywistycznej, na przykładzie powieści i nowel Bolesława Prusa, Aleksandra Świętochowskiego oraz Artura Gruszeckiego.

Sporo czasu A. Notkowski poświęcił prasie okresu dwudziestolecia międzywojennego, zajmując się problemami rządowej polityki prasowej. W tym nurcie zainteresowań zrodziło się interesujące trzyczęściowe studium poświęcone głównym kierunkom i metodom działań władz wobec prasy pt. *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej* („Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” (1978–1980) oraz artykuł nt. *Państwo — partie — prasa w Drugiej Rzeczypospolitej* napisany wspólnie z Wiesławem Władką (KHPP 1982). Najważniejszą pracą z tego zakresu jest książka *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce (1926–1939). Studium techniki władzy* (PWN 1987). Przedstawił w niej polityczne, ekonomiczne i społeczno-kulturowe warunki działania wydawnictw, które popierały władający państwem obóz sanacyjny oraz rolę w manipulowaniu prasą przez kolejne ówczesne gabinety, premierów, Prezydium Rady Ministrów, oficjalną Polską Agencję Telegraficzną, MSW, instytucje wojskowe i MSZ. Książka dobrze została przyjęta przez środowiska naukowe historyków dziejów najnowszych oraz badaczy dziejów prasy polskiej. Stała się podstawą przewodu habilitacyjnego na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego 2 czerwca 1986 roku. Recenzentami w tym przewodzie byli profesorowie: Andrzej Ajnekel (IH PAN), Andrzej Garlicki (IH UW), Wiesław Władka (IBL PAN). Za swoiste dopełnienie owej książki można uznać powstałe dziesięć lat później studium *Zza kulis „akcji prasowej” rządów pomajowych w Polsce (1926–1939). O ukrytym finansowaniu wydawnictw* (w: *Literatura — prasa — biblioteka* 1997).

A. Notkowski sporo uwagi poświęcił partyjnym systemom prasowym w dwudziestoleciu międzywojennym, co znalazło początkowo wyraz w dwu rozprawach: *Prasa PPS w latach 1918–1939. Przegląd wydawnictw warszawskich* oraz *Prasa PPS w latach 1918–1939* (KHPP 1988, 1989). Swoistym ukończeniem tych badań stała się w 1997 roku książka zatytułowana *Pod znakiem trzech strzał. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1939*. Przedstawił w niej rozwój organizacyjny ruchu socjalistycznego w dwudziestoleciu międzywojennym i funkcjonowanie jego agend prasowo-wydawniczych, scharakteryzował (w układzie terytorialnym) wszystkie pisma PPS oraz podporządkowanych jej związków zawodowych i stowarzyszeń społecznych, zamieścił statystykę (liczba tytułów, „geografia” wydawnicza, rodzaje pism, częstotliwość wychodzenia, wysokość nakładów) oraz omówił znamienne cechy i przemiany PPS-owskiego systemu prasowego.

Rok później dopisał do książki glossę pt. *Próba porównania systemów prasowych głównych ugrupowań politycznych Drugiej Rzeczypospolitej* (1998).

Czasom odbudowy niepodległej Rzeczypospolitej poświęcił artykuł *Główne treści i ośrodki organizacyjne propagandy Rosji Sowieckiej w wojnie z Polską*

1919–1920 (w: „Biblioteka — literatura — kultura” 1999), dowodząc, iż kierownictwo bolszewickie stworzyło na potrzeby owej wojny, podczas której u wrót Warszawy ważyły się losy Europy, gigantyczną, niespotykaną dotąd machinę propagandową, „strategię kłamstwa”.

Zmarły uczony zajmował się czasopiśmiennictwem lat Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, zajmował się dziejami Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa–Książka–Ruch”, pisał o propagandzie PRL skierowanej przeciwko kościołowi katolickiemu w wydanej w tzw. drugim obiegu w Niezależnej Oficynie Wydawniczej im. AK w 1983 roku pt. *Kościół wciąż na celowniku* (pod pseud. „Krzysztof Marynowicz”). Omówiona w niej została propaganda prowadzona przez „Trybunę Ludu” i „Żołnierza Wolności” w okresie tzw. pierwszej „Solidarności” i podczas stanu wojennego (1981–1982).

Nie dysponujemy pełną bibliografią naukowych prac Andrzeja Notkowskiego, był autorem 7 książek, kilku opracowań w pracach zbiorowych, około 40 obszernych studiów i rozpraw w czasopismach naukowych (głównie w: „Roczniku Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, „Kwartalniku Historii Prasy Polskiej”, „Roczniku Historii Prasy Polskiej”, „Przeglądzie Historycznym”, „Z pola walki”, „Nowych Książkach”), w wydawnictwach seryjnych, księgach zjazdów i konferencji, księgach jubileuszowych. Ale był też autorem opracowań materiałów źródłowych, zestawień bibliograficznych, prac popularnonaukowych, licznych recenzji (ponad 70) i haseł encyklopedycznych. Przykładowo można wymienić, że opracował około 270 haseł rzeczowych i biograficznych do: *Encyklopedii Warszawy* (PWN 1975, 1994), 6-tomowej *Encyklopedii Powszechnej* (PWN 1995–1998), *Encyklopedii Drugiej Rzeczypospolitej* („Wiedza Powszechna” i „Belona” 1999) i in.

Zajmował się przez długie lata popularyzacją nauki, przygotowując np. jako współautor z red. Aleksandrą Frykowską i Marią Nockowską scenariusze do widowisk historyczno-oświatowych dla Telewizji Edukacyjnej Programu I TVP (1988–1989): *Romantyzm i pozytywizm*, *Rozwój nauki i techniki na przełomie XIX i XX w.*, *Złoty wiek dawnej Rzeczypospolitej* i *Bić się albo nie bić — polskie powstania narodowe 1794–1864*.

Opracowywał również felietony telewizyjne o pismach stołecznych z XVIII–XX w., w *Warszawskim Magazynie Historycznym* (program regionalny Warszawskiego Ośrodka Telewizyjnego TVP, 1995), uczestniczył w audycjach publicystycznych Programów I i II TVP nt. współczesnej prasy polskiej i jej przemian po 1989 roku (1990–1994), dla Polskiego Radia nagrywał audycje historyczne.

Książki Andrzeja Notkowskiego pozytywnie recenzowano w periodykach naukowych (m.in.: „Kwartalnik” i „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, „Zeszyty Prasoznawcze”, „Przekazy i Opinie”, „Z pola walki”) oraz w pismach ogólnoinformacyjnych i księgarskich (m.in. „Rzeczpospolita”, „Polityka”, „Nowe Książki”). Umieszczano je też w bibliografiach dołączanych do syntez ogólnohistorycznych i historycznoprasowych. Jego prace wielokrotnie cytowali historycy

i prasoznawcy krajowi, a także rosyjscy i niemieccy. Wyniki badań były przywoływane i omawiane w opracowaniach podręcznikowych.

Brał udział w licznych konferencjach naukowych, wygłaszając referaty i wypowiadając się w dyskusjach. Od 1969 roku uczestniczył we wszystkich kolejnych powszechnych zjazdach historyków polskich. Na XIV Zjeździe w Łodzi w 1989 roku przedstawił referat *Polska prasa prowincjonalna XIX i XX wieku. (do 1939 r.). Zasadnicze kierunki rozwoju.*, a na XVI Zjeździe we Wrocławiu w 1999 roku wystąpił z referatem o RSW „Prasa-Książka-Ruch”.

Wróćmy jednak do dalszej kariery zawodowej dra hab. Andrzeja Notkowskiego.

W okresie pracy w Instytucie Badań Literackich prowadził działalność dydaktyczną w Instytucie Historii Polski Uniwersytetu Warszawskiego (1975–1980), na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej (zajęcia humanizujące w latach 1981–1982) oraz w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (1/2 etatu). Uczył też historii w szkołach warszawskich (1975–1976 i 1984–1985).

W listopadzie 1989 roku, urlopowany z IBL PAN, został doradcą ministra w Biurze Prasowym Rządu (w Urzędzie Rady Ministrów). Te obowiązki pełnił do lipca 1991 roku, organizując i kierując pracą Działu Analiz i Informacji Agencyjnej. Od kwietnia 1990 roku do stycznia 1991 roku pełnił funkcję rzecznika prasowego i doradcy przewodniczącego Komisji Likwidacyjnej Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa-Książka-Ruch”. Po powrocie do IBL-u pracę naukową łączył ze stanowiskiem redaktora naczelnego biuletynu „Warszawska Informacja Prasowa” wydawanego podczas kampanii wyborczej do parlamentu (IX–XII 1991). Od maja 1992 roku powrócił ponownie do służby państwowej, najpierw na stanowisko doradcy ministra i zarazem kierownika Zespołu Prasowego w Ministerstwie Przekształceń Własnościowych, zaś od lutego 1993 roku znalazł się w Ministerstwie Obrony Narodowej, najpierw na stanowisku zastępcy szefa Oddziału Prasy i Informacji w Departamencie Wychowania Wojska Polskiego, a następnie został dyrektorem Biura Prasy i Informacji MON, zaś od czerwca 1994 do maja 1995 roku zajmował stanowisko doradcy wiceministra obrony narodowej.

Od grudnia 1995 — po wygraniu konkursu na stanowisko profesora nadzwyczajnego — zatrudniony został w obecnej Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, w Instytucie Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej, w Katedrze Czasopiśmiennictwa Polskiego i Kultury Literackiej. Tu rozwinął twórczą działalność naukową i publikacyjną, w efekcie czego w 1996 roku Rada Wydziału Humanistycznego AP wystąpiła z wnioskiem o nadanie A. Notkowskiemu tytułu naukowego profesora. Tytuł nadano Mu 16 grudnia 1997 roku. Pracę w Akademii Pedagogicznej łączył z prowadzeniem zajęć dydaktycznych w Szkole Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku, na Wydziale Politologii i Stosunków Międzynarodowych (od 1996 roku) oraz w Wyższej Szkole Dziennikarskiej im. Melchiora Wańkowicza w Warszawie (od 1996). Od 1996

roku był członkiem Komisji Prasoznawczej PAN, Oddziału w Krakowie, oraz redakcji „Rocznika Historii Prasy Polskiej” PAN, Oddział w Krakowie.

Książka *Pod znakiem trzech strzał...* stała się podstawą wszczęcia postępowania przez Radę Wydziału Humanistycznego Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w sprawie powołania A. Notkowskiego na stanowisko profesora zwyczajnego; stanowisko to uzyskał 1 listopada 2000 roku.

Profesor A. Notkowski uczestniczył w życiu społecznym i politycznym kraju. W latach 1972–1980 był aktywnym członkiem Rady Zakładowej Związku Nauczycielstwa Polskiego w IBL PAN, a następnie Oddziału ZNP PAN. W 1980 roku związał się z NSZZ „Solidarność”, organizując Zespół Analiz Prasowych przy Regionie Mazowsze w Warszawie. Publikował liczne artykuły w prasie tzw. drugiego obiegu, a podczas kampanii wyborczej do Sejmu i Senatu w 1989 roku zajmował się monitoringiem prasy oficjalnej w Biurze Wyborczym Warszawskiego Komitetu Obywatelskiego „Solidarność”, działał w Biurze Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego oraz w Sztacie wyborczym Jacka Kuronia w 1995 roku. Pracował w Zarządzie Głównym Ligi Obrony Kraju (1996–1997). W latach 1982–1984 brał udział w pracach zespołu konsultacyjnego przy Kole Poselskim Polskiego Związku Katolicko-Społecznego, zaś w marcu 1995 związał się z Unią Wolności.

Za swą pracę twórczą, działalność zawodową i społeczną wielokrotnie był wyróżniany nagrodami Rektora WSP w Krakowie. Odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi (1999), medalami: Brązowym za Zasługi dla Obronności Kraju (1993), Brązowym za Zasługi dla Ligi Obrony Kraju (1996).

Profesor dr hab. Andrzej Notkowski zmarł w Zakopanem w dniu 12 sierpnia 2003 roku, pochowany został 20 sierpnia 2003 roku na cmentarzu w Podkowie Leśnej. Odszedł w pełni sił twórczych. Pozostanie w naszej pamięci jako wybitny uczony, znakomity nauczyciel akademicki, wielki Przyjaciel młodzieży, serdeczny Kolega.